

חנוכה התשס"ט

בס"ד

מאי חנוכה ? לשבת פרשת מקץ

מאי 'מאי חנוכה'?

(המשך רש"י)

ועשאוים ימים טובים בהלל והודאה – לא שאסורים במלאכה שלא נקבעו אלא לקרות הלל ולומר על הניסים בהודאה
ניתן להבין מדוע קבעו להדליק נרות כזכר לנס פח השמן, אבל הלל והודאה כיצד הם קשורים לנס פח השמן?

גירסת רב אחאי גאון בשאלות:

ישנה גרסה שמופיעה בשאלות ברב אחאי גאון, שעל פי שאלת הברייתא אינה "מאי חנוכה" אלא "מאי נר חנוכה".

הגרסה הזאת עונה על השאלות שהצגנו לעיל, מכיוון שעל פיה סיפור פח השמן הוא הסבר להדלקת הנרות בחנוכה. (ויש לזכור שהשאלות זאת גרסת גאונים, בתקופה לא רחוקה מהתקופה הסבוראית ולפני-כן האמוראית, ובין שאלות הגאונים, שאלות דרב אחאי גאון הם גירסה חשובה מאד).

הנצי"ב מוולז'ין בסיפרו על השאלות אומר:

3. הנצי"ב מוולז'ין

"ומאי נר חנוכה. לפי נוסחה זו מדויק דלא על כלל חנוכה שואל. וזה פשוט, שכלל חנוכה מהו? נס הצלה וחנוכה המזבח שהיה שמם, אלא מאי נר חנוכה, למאי קבעו חכמים נר? לא ראינו נר שקבעו לא בפורים ולא בשום חג אחר, מה פתאום בחנוכה קבעו נרות? בגלל שהיה...".

כלומר מסביר הנצי"ב השאלה היא לא על איזה נס קבעו את חנוכה? או מה היה בחנוכה? אלא מה פתאום בחנוכה הידוע לכולנו שכולנו מכירים אותו ונוהגים אותו, מה פתאום בחנוכה קבעו נר?

ואז בא סיפור נס פח השמן כתשובה על שאלה זו.

אלא שעל פי גירסא זאת הסיומת של הברייתא אינה מובנת, כי אם שאלת הגמרא היתה "מאי נר חנוכה" והברייתא מסבירה שהנרות בחנוכה הם זכר לנס פח השמן, מה פירוש הסיומת של הברייתא "לשנה אחרת קבעו ועשאוים ימים טובים בהלל והודאה".

ניתן לענות ולהסביר שעל פי גירסת רב אחאי גאון, הסיומת של הברייתא באה לומר שמעבר לקביעת נר חנוכה, קבעו חכמים גם את ימי החנוכה כימים טובים בהלל והודאה על נס הניצחון במלחמת מעטים מול רבים, שבעקבותיה חזרה מלכות לישראל מאתים שנה.

הגמרא המפורסמת במסכת שבת דף כ"א עמוד ב' אומרת:
1. מסכת שבת דף כ"א עמוד ב'

"מאי חנוכה, דתנו רבנן, בכ"ה בכסליו יומי דחנוכה תמניא אינון, דלא למספד בהון ודלא להתענות בהון (מגילת תענית, משנה כ"ג). כשנכנסו יוונים להיכל, טימאו כל השמיים שבהיכל וכשגברה מלכות בית חשמונאי ונצחום, בדקו ולא מצאו אלא פך אחד של שמן, שהיה מונח בחותמו של כהן גדול, ולא היה בו אלא להדליק יום אחד. נעשה בו נס, והדליקו ממנו שמונה ימים. לשנה אחרת קבעו ועשאוים ימים טובים בהלל והודאה".

ונשאלת השאלה על שאלת הגמרא 'מאי חנוכה?' וכי לא שמע המקשן על חג זה? ועוד תימה על התשובה. שלא מצא התרצן לספר אלא על נס פך השמן, ולא על סיפורי התשועות והמלחמות, ולא הזכיר את חזרת מלכות ישראל למקומה 'למעלה ממאתיים שנה' (כלשון הרמב"ם חנוכה ג', א).

הסברו של רש"י לשאלת הגמרא:

רש"י על הגמרא מסביר:

2. רש"י

"מאי חנוכה - על איזה נס קבעוה"

כלומר רש"י מסביר לנו ש"מאי" אינו "מה זה" אלא "מה השורש/היסוד" של החג.
נסביר את דברי רש"י:

המילה מאי שפירושה המילולי בארמית מה? כוונתה במקרים רבים אינה מה זה? אלא מה היסוד? מה השורש? מה נמצא מאחורי? מהו התוכן שמסתתר?
למשל "במאי קמילגוי?" כוונתו בתלמוד, היא לא "מה פרטי המחלוקת" אלא "מה הוא שורש המחלוקת".

ולכן רש"י מסביר שהתנא ששאל בברייתא "מאי חנוכה?" לא התכוון לשאול מהו חג החנוכה, הוא ידע בודאי מהו החג, אלא שאל מהו השורש/היסוד של החג, כלומר על איזה נס קבעוה.

ועל פי רש"י עונה הגמרא שהנס שבעקבותיו נקבע חנוכה הוא נס פח השמן.

אלא שאם נדייק בלשון הברייתא נראה שהיא מסיימת בלשון "לשנה אחרת קבעו ועשאוים ימים טובים בהלל והודאה", ולכאורה מה הקשר בין נס פח השמן ובין הלל והודאה, שמשמעותם כפי שמפרש רש"י:

שאלת המהר"ל מפראג על תשובת הגמרא

המהר"ל מפראג (בחידושי אגדות על מסכת שבת עמ' כב) שואל את השאלה הבאה, על תירוץ הגמרא שחנוכה נקבע בעקבות נס פח השמן:

4. המהר"ל מפראג

"כשנכנסו יוונים להיכל. ואם תאמר, וכי בשביל שנעשה להם נס בהדלקה ולא היה זה רק (=אלא) לעשות מצוות הדלקה היו קובעין חנוכה, וכל נס שחייב להודות ולהלל הוא בשביל הצלתו, ולא בשביל שנעשה לו איזה נס לעשות המצווה [וראיה כי בעל הניסים לא הזכירו הנס של הנרות כלל]."

על מנת להבין את המהר"ל יש להחליף את המילה "רק" ב"אלא", כלומר המהר"ל שואל, הרי ע"י נס השמן אפשר "רק" לקיים את מצוות הדלקת המנורה, והאם בשביל נס שמאפשר לקיים מצוה קובעים חג?

או בניסוח אחר: מה הנס הגדול בכך שמצאו פח שמן ויכלו להדליק את המנורה, וגם אם זה בהחלט נס, הרי ניסים כאלו שמתרחשים שמאפשרים לנו לקיים מצוות מתרחשים בכל יום. מדוע בעקבות הנס הזה התחייבנו במצווה חדשה שנקראת חנוכה, כי הנס הזה היה שמונה ימים?

ובכלל, היכן מצאנו שחז"ל קבעו יום טוב לזיכרון של מופתים כמופתי אליהו ואלישע, או כעשרת הנסים שבבית המקדש?

מה הקשר בין חג הסוכות ובין חנוכה

האם יש בסיס כלשהו להשוואת חנוכה לחג הסוכות, עד כדי כינויו "חג הסוכות" שבחודש כסליו - בספר חשמונאים ב?

הקבלת סוכות מול חנוכה מאפשרת, לכאורה, לפתור את שאלה נוספת והיא המשנה (ביכורים פ"א מ"ו) תולה את סוף הבאת הביכורים בחנוכה, ואומרת:

5. משנה ביכורים פ"א מ"ו

א, מהחג ועד חנוכה, מביא ואינו קורא; רבי יהודה בן בתירה אומר, מביא וקורא.

וכן פוסק הרמב"ם להלכה:

6. רמב"ם הלכות ביכורים פרק ב' הלכה ו'

ו אין מביאין ביכורים קודם עצרת, שנאמר "וחג הקציר ביכורי מעשיך" (שמות כג, טז). ואם הביא, אין מקבלין ממנו; אלא יניחם שם עד שתבוא עצרת, ויקרא עליהן. וכן אין מביאין ביכורים אחר חנוכה--שהביכורים שביכרו אחר חנוכה, הרי הן חשובין משנה הבאה; ויניח אותן עד אחר העצרת.

ונשאלת השאלה איך אפשר לתלות מצוה של תורה במאורע מימי בית שני (חנוכה)?

מדוע לא תסתיים עונת הביכורים בחג הסוכות, "בְּאַסְפֵּךְ אֶת מַעֲשֵׂיךָ מִן הַשָּׂדֶה" (שמות כג, טז)? (וכן, האם ניתן להביא עד תחילת החנוכה או עד סופה, ומה מיוחד בימים אלה, מבחינת הביכורים?).

הקבלה נוספת בין חנוכה וסוכות אנו מוצאים בגמרא בשבת דף כ"ב בשיטת בית שמאי בענין הדלקת נרות חנוכה:

7. מסכת שבת דף כ"ב

ב"ש אומרים יום ראשון מדליק שמנה מכאן ואילך פוחת והולך וב"ה אומרים יום ראשון מדליק אחת מכאן ואילך מוסיף והולך אמר עולא פליגי בה תרי אמוראי במערבא ר' יוסי בר אבין ור' יוסי בר זבידא חד אמר טעמא דב"ש כנגד ימים הנכנסין וטעמא דב"ה כנגד ימים היוצאין וחד אמר טעמא דב"ש כנגד פרי החג וטעמא דבית הלל דמעלין בקדש ואין מורדין אמר רבה בר בר חנה א"ר יוחנן שני זקנים היו בצידן אחד עשה כב"ש ואחד עשה כדברי ב"ה זה נותן טעם לדבריו כנגד פרי החג וזה נותן טעם לדבריו דמעלין בקדש ואין מורדין.

כידוע "פרי החג" מוקרבים בסוכות!

הקבלה זאת בין חנוכה וסוכות מופיעה בדברי הישפת אמת לחנוכה, שמשווה מועדי חז"ל לאלו של תורה:

8. שפת אמת לחנוכה תרמ"א

"חנוכה ופורים הם האורות מרגלים. רק הג' רגלים המפורשים בתורה הם תורה שבכתב ויש כנגד זה ג' רגלים מתורה שבע"פ. והם אורות המקבלים, כדמיון אור הלבנה שהיא מאור החמה כידוע, כן ע"י כוחן של בני ישראל בקבלתם האל כראוי נשאר מכל יום טוב רושם בכנסת ישראל. ובכוח זה הוציאה כנגדן רגלים אחרים. וחנוכה הארה מחג הסוכות, ופורים מחג השבועות. ומחג הפסח מקווים אנו להיות עוד, כמ"ש "כימי צאתך מארץ מצרים אראנו נפלאות". ובמקום אחר פירשנו רמז בפסוק 'אסרו חג בעבותים עד קרנות המזבח' שהם בחינת חנוכה ופורים שהקרנות אינם גוף המזבח רק האורות המתפשטים והם בחינת חנוכה ופורים."

אבל השאלה מהמשנה בביכורים רק מעצימה את השאלה מה מהות ההקבלה בין סוכות וחנוכה שעל פי העולה מהמשנה היא חורגת מעבר לכך שכאשר נצחו בית חשמונאי את היוונים וטהרו את המקדש הם חגגו את סוכות.

שאלה נוספת היא מדוע נעדר מעשה פך השמן מספרי החשמונאים?

(ראוי לציין שאמנם לא מופיע בספר חשמונאים נס פח השמן, אך ספר החשמונאים ב' מאריך מאוד בהקדמתו למעשי יהודה המקבי בחשיבותה של האש הניסית בחנוכה המקדש.

הוא מספר על אש המזבח שנטמנה ע"י ירמיהו, ועל נחמיה שגילה אותה בדרך נס ובה הצית את אש המערכה באמצעות מים ומשם עובר לחנוכה בית חשמונאי. אמנם הוא אינו מזכיר דבר מנס פך השמן, אך קצת נראה שנשאל או שהוטרד משאלת האש הנסית.)

הגירסאות השונות בתלמוד לגבי המספר שמונה

לעומת פך השמן שהדליקו ממנו שמונה ימים שמופיע בגמרא בשבת (שראינו לעיל), מופיע בגמרא במנחות כ"ח ע"ב מעשה שמונת השיפודים ששימשו כתחליף למנורת הזהב שלחשמונאים לא היה כסף לבנותה:

8. מסכת מנחות כ"ח ע"ב

"ר' יוסי בר' יהודה אומר אף של עץ לא יעשה בדרך שעשו מלכי בית חשמונאי (כלומר שהוא כדרך שעשו מלכי בית חשמונאי), אמרו לו משם ראה שיפודים של ברזל היו וחיפום בעץ, העשירו עשאוים של כסף, חזרו והעשירו עשאוים של זהב"

מדוע נקבע חנוכה לכ"ה בכסלו

מדוע נקבע כל זה ב - 25 בכסלו?

לפי חשמונאים א (ד, נד), נבחר היום הזה מפני שבו ביום חוללו המקדש והמזבח, שלוש שנים לפני כן.

אם כך, מדוע חיללוהו היוונים דווקא ביום הזה?

האם יש קשר לכך שזהו השבוע האפל ביותר בשנה (מבחינת אורך היום ומצב הירח), ולכך שגם עובדי אלילים חגגו אז חגי אש, כמו שאומרת הגמרא :

13. מסכת עבודה זרה דף ח' ע"א

"ת"ר: לפי שראה אדם הראשון יום שמתמעט והולך, אמר: אוי לי, שמא בשביל שסרחתי עולם חשוך בעדי וחוזר לתוהו ובוהו, וזו היא מיתה שנקנסה עלי מן השמים, עמד וישב ח' ימים בתענית [ובתפלה], כיון שראה תקופת טבת וראה יום שמאריך והולך, אמר: מנהגו של עולם הוא, הלך ועשה שמונה ימים טובים, לשנה האחרת עשאו לאלו ולאליהם ימים טובים, הוא קבעם לשם שמים, והם קבעו לשם עבודת כוכבים."

קשר כזה בין חנוכה ובין העובדה שתקופת חנוכה אנו עוברים ממצב שבו היום הולך ומתקצר למצב שבו היום הולך ומתארך, אנו מוצאים במהר"ל (חידושי אגדות על מסכת שבת – על הברייתא של מאי חנוכה):

14. המהר"ל - חידושי אגדות על מסכת שבת

"ויש לך לדעת כי ראוי היה זה שיהיה בכ"ה בכסלו שאז יצא האור לעולם, וידוע כי ג חודשים שהם תשרי מרחשון כסלו אור חמה מתמעט והולך תמיד, ומן תקופת טבת הולך ומוסיף האור, עד שבתקופת תמוז האור הוא בתוקף שלו, ומאז הוא מתחיל לירד. ... ולפיכך התחדשות האור העליון לבוא למקדש היה בכ"ה בכסלו, שזה היה היום המיוחד לו בפרט והוא אור המקדש. ומזה תבין ג"כ כי ראוי שיהיה הדלקת נרות חנוכה בהתחלת האור דהוא תחילת הלילה, וכי חנוכה בעצמו הוא התחלת האור, ויש לך להבין דברים אלו. ..."

ומפני שחנוכה לא היה רק בשביל שטמאו יוונים את ההיכל ועתה קדשוהו, והקדושה הזאת באה מן תחילת הויית האור כמו שאמרנו, ולכך היה חנוך זה בכ"ה בכסלו ..."

גם אם אנו לא יורדים לעומק דברי מהר"ל במלואם הרי שברור מהמהר"ל שלחנוכה ישנה מהות עצמאית הקשורה למעבר ממצב בו האור בעולם מתמעט, למצב בו האור בעולם מתגבר, ולכן גם בחרו לציין את נס החנוכה באמצעות אור נרות החנוכה.

אבל עדיין יש להבין את הקשר הזה?

ולסיום, מה הקשר בין החנוכה וההדלקה לבין הניצחונות ותפילת "על הנסים"?

כהודאה על הניצחון, די היה, לכאורה, ביום אחד!

15. פרי חדש סי' תרע סע' א

"וי"ל עם מאי דמקשה שז' לילות הו"ל להדליק שכך היה הנס, ובהכי ניחא דלילה הראשונה הוא משום הניצחון והז' לילות האחרות הוא משום הנס."

מעשה זה מופיע בהרחבה גם בפסיקתא רבתי פרשה ב'אות א':

9. פסיקתא רבתי:

"ולמה מדליקים נרות בחנוכה, אלא בשעה שניצחו בניו של חשמונאי הכהן הגדול למלכות יון, שנאמר: " ועוררתי בְּנֵיךְ צִיּוֹן עַל בְּנֵיךְ יוֹן" (זכריה ט, יג), נכנסו לבית המקדש ומצאו שם שמונה שיפודים של ברזל וקבעו אותם והדליקו בתוכם נרות".

ובמקום אחר במגילת תענית (מהדורת ליכטנשטיין עמ' 85) מופיע ששמונה ימים קשורים לעיסוק בבניית המזבח:

10. מגילת תענית

שכשנכנסו יונים להיכל טמאו כל השמנים שבהיכל, וכשגברה יד בית חשמונאי ונצחום, בדקו ולא מצאו אלא פך אחד שהיה מונח בחותמו של כהן גדול שלא נטמא, ולא היה בו להדליק אלא יום אחד. ונעשה בו נס והדליקו ממנו שמונה ימים. לשנה אחרת קבעו שמונה ימים טובים.

ומה ראו לעשות חנכה שמונה ימים, והלא חנוכה שעשה משה במדבר לא עשה אלא שבעת ימים, שנאמר ומפתח אהל מועד לא תצאו שבעת ימים וגומר, (חנוכת המשכן) ואומר ויהי המקריב ביום הראשון את קרבנו וגומר, ובשביעי הקריב אפרים! (חנוכת המזבח – 12 יום) וכן מצינו בחנוכה שעשה שלמה, שלא עשאה אלא שבעת ימים, שנאמר כי חנכת המזבח עשו שבעת ימים, והחג שבעת ימים. מה ראו לעשות חנכה זו שמנה ימים? אלא: בימי מלכות יון נכנסו בני חשמונאי להיכל, ובנו את המזבח, וסדוהו בסיד. וכל שבעת הימים היו מתקנים בכלי שרת. (סה"כ 8 ימים).

כלומר הגמרא במגילת תענית שואלת מדוע נקבעו שמונה ימים לחנוכת בית המקדש ע"י בית חשמונאי?

הרי בתורה אנו מוצאים שבעה ימי מילואים (בהקמת המשכן, ויקרא ח, לג), ושנים עשר ימי חנוכת המזבח ע"י קורבות הנשיאים (במדבר ז);

ואצל אצל שלמה אנו מוצאים שבעה ימי מילואים, ושבעה ימי חנוכה! (מל"א א, סה), והתשובה היא בניית המזבח.

מדוע לא בטל חג החנוכה לאחר חורבן בית שני

מדוע לא בטלה חנוכה עם חורבן בית שני, כשאר המועדים של מגילת תענית? כמו שאומרת הגמרא :

11. מסכת ר"ה בדף י"ט ע"ב:

"הימים האלו הכתובין במגילת תענית, בין בזמן שבית המקדש קיים בין בזמן שאין בית המקדש קיים אסורין, דברי רבי מאיר; רבי יוסי אומר: בזמן שבית המקדש קיים אסורין מפני ששמחה היא להם, אין בית המקדש קיים מותרין מפני שאבל הוא להם. והלכתא: בטלו; והלכתא: לא בטלו. קשיא הלכתא אהלכתא! לא קשיא: כאן בחנוכה ופורים, כאן בשאר יומי".

וכן נפסק בשו"ע:

12. שו"ע סי' תקעג סע' א

"הילכתא, בטלה מגילת תענית וכל הימים הכתובים בה מותר להתענות בהם... חוץ מחנוכה ופורים שאסור להתענות בהם...".

כלומר, הרי כל סיבה לשמחה בחנוכה הפכה עם החורבן לאבל, כשניצחונות החשמונאים יחד עם המזבח וההיכל כלו בעשנה של רומי - מדוע אפוא לא תיקנו ימי מספד, ועל כל פנים - "לשמחה זו מה עושה"?

גם מסברא אין טענה זו נכונה, מכיוון שחז"ל במדרשיהם הלכו בעקבות הנביאים ונאבקו בפולחן האישיות וגבורת בשר ודם באמצעות הדגשת גילוי השכינה במלחמות ישראל. ובשום פנים ואופן לא בניסיון לקבור את ההסטוריה ולטשטשה, וביתור על משמעות הופעת דבר ד' בהסטוריה גם באמצעות מלחמות וגבורות.

כמו כן מי שלומד את ספר החשמונאים, ובפרט את חלקו הראשון של ספר החשמונאים, רואה את העוצמה האמונית שבו, את הגבורה שנובעת מתוך אמונה, ואת הביטחון הגדול בקב"ה שיושיע אותנו אם ברב ואם במעט, יש שם משפטים מופלאים שיהודה המכבי עומד בפני חייליו ואומר להם, שהכל נובע מהאמונה בקב"ה ומדבקות בתורתו. לדוגמא אומר יהודה המכבי ללוחמיו:

19. מכבים א' פרק ג'

(יח) ויען יהודה ויאמר: היד ה' תקצר לתת רבים ביד מעטים, ואם יש מעצור לו להושיע ברב או מעט. (יט) הן לה' התשועה, ורוב חיל לא ימלט. (כ) הם בוטחים על המונס ועל רוב חילם להשמידנו עם נשינו וטפנו ולבוז את שללינו. (כא) ואנחנו נעמוד על נפשנו להילחם בעד חיינו ותורתנו. (כב) לכן אל תיראון ואל תעצרון מפניהם, כי השמד ישמידם ה' לעינינו.

ובכן 'מאי חנוכה'?

נציע שלושה פתרונות לשאלותינו הנ"ל.

שאלת הגמרא "מאי חנוכה" היא מדוע חוגגים את חנוכה שמונה ימים

ג. אלון במאמרו ("ההשכיחה האומה וחכמיה את החשמונאים") בתוך מחקרים בתולדות ישראל ת"א (תשכ"ז) עומד על ייחודה של משנת החנוכה מכל משניות מגילת תענית.

משניות רבות במגילת תענית נקבעו לזכר נצחונות של בית חשמונאי. אך בכולן נקבע יום אחד בלבד לזכר הניצחון. שונה חג החנוכה בכך שנקבעו בו שמונה ימים.

ועל כך שאלה הגמ' 'מאי חנוכה'? וביארה את אורכו של החג בשמונת ימי נס פך השמן.

הסברו של ג' אלון נאה, אך יש להעיר עליו, שלאורכו של חג החנוכה ישנם הסברים אחרים במקורות קדומים.

א. העובדה שנתעסקו שמונת ימים בטהרת המקדש:

20. מקבים א' ד' וכן מגילת תענית

(נא) ויהי ביום החמישי ועשרים לחדש התשיעי הוא כסלו, בשנת שמונה וארבעים ומאה, וישכימו בבוקר ויעלו עולות על המזבח החדש כמשפט. (נב) ויחנכו את המזבח בעצם היום אשר טמאו אותו הגויים, ויהללו לה' בשירים ובכינורות בחלילים ובמצלצלים. (נג) ויפלו על פניהם וישתחוו לה' על אשר נתן להם עוז ותשועה. (נד) ויחוגו את חנוכת המזבח שמונת ימים, ויעלו עולות ותודות בשמחת לבבם. (נה) ויפארו את פני ההיכל בעטרות ובמגיני זהב ויחטאו את השערים ואת לשכות הכהנים, וישימו את הדלתות. (נו) ותהי שמחה גדולה בכל העם, כי גלל ה' את חרפת הגויים מעליהם. (נז) ויצווה יהודה ואחיו וכל קהל ישראל לחוג את חנוכת המזבח ביום החמישה ועשרים לחדש כסלו שמונת ימים מדי שנה בשנה בהלל ובתודה לה'.

הניסיון להסביר שחז"ל התעלמו במכוון מנס הישועה במלחמה מול היוונים

היו בין החוקרים שרצו להסביר את הסיבה לכך שהגמרא מעמידה את חנוכה על נס פח השמן ולא על נס הניצחון במלחמת מעטים מול רבים, בכך שחכמים רצו להעמיד את היהדות על הדת בלבד, וימשאת נפשם היתה רפובליקה רוחנית', (דובנוב ח"ב, עמ' 84) או כדברי הרב מנחם הכהן:

16. הרב מנחם הכהן - חגים ומועדים - חנוכה

"חכמי ישראל כאשר קבעו את חג החנוכה לדורות, לא העמידו כנושא מרכזי את מעשי הגבורה והניצחון בשדה הקרב, אלא הדגישו את ההיבט הרוחני... וזאת כדי למנוע הפיכת מעשי הגבורה של האדם, בשר ודם, לפולחן אישיות".

ולכאורה ניתן לראות רמז לגישה זאת גם בדברי המהר"ל שעונה על שאלתו שהבאנו לעיל:

17. המהר"ל

וי"ל שעיקר מה שקבעו ימי חנוכה בשביל מה שנצחו את היוונים, רק שלא היה נראה שהיה נצחון ע"י נס הש"י שעשה זה ולא מכוחם וגבורתם, ולפיכך נעשה הנס ע"י נרות המנורה שידעו שהכל היה בנס המלחמה ג"כ"

כלומר לעניות דעתנו בהבנת המהר"ל, הסיבה המרכזית לקביעת חג חנוכה הוא הניצחון במלחמה על היוונים, אלא שחכמים חששו לתלות את החג בנצחון במלחמה, כי זה הניצחון עלול להתפרש כגבורת האדם ולא כישועה של הקב"ה, ולכן הם מיקדו את החג בהדלקת הנרות שמוזכרות את נס פח השמן שהוא בודאות נס אלוקי (חריגה מדרך הטבע), ומתוך כך יבואו להזכר גם בנס הניצחון המלחמה, ויבינו שנצחון זה במלחמת מעטים מול רבים אינו הודות לכוח האנושי, אלא גם הוא נס אלוקי.

ולכאורה ניתן להביא את נבואת הנרות בזכריה כתנא דמסייע לשיטה זו, שהרי מטרת הנרות עפ"י דברי המלאך הם:

18. זכריה פרק ד'

(א) וישב המלאך הדבר בי ויעירני פאיש אשר יעור משנתו (ב) ויאמר אלי מה אַתָּה רֹאֶה ויאמר וְאָמַרְתִּי וְהָיָה מְנוֹרַת זֶהָב פְּלֶה וְגִלְגָּה עַל רֹאשָׁה וְשִׁבְעָה נְרֹתֶיהָ עֲלֶיהָ שִׁבְעָה וְשִׁבְעָה מוֹצְאוֹת לְנֹרֹת אֲשֶׁר עַל רֹאשָׁה

(ג) וישנים זיתים עליה אחד מימין הגלגה ואחד על שמאלה (ד) ונאען נאמר אל המלאך הדבר בי לאמר מה אלה אדני (ה) ויען המלאך הדבר בי ויאמר אלי הלא נדעת מה המה אלה נאמר לא אדני

(ו) ויען ויאמר אלי לאמר, זה דבר ד' אל זרובבל לאמר לא בחיל ולא בכח כי אם ברוחי אמר ד' צבא"

כלומר מנבואת זכריה ומשמע לכאורה, שהמנורה היא ניגוד לגבורת המלחמה והיא משמשת להדגשת ה'רוחניות' במקומה.

אך יש לעני"ד לדחות ראייה זו, מכיוון שמשמעות הביטוי המקראי (וגם בלשון חז"ל) "לא... כי אם..." אינו שלילה מוחלטת של הנושא המדובר, אלא הדגשה שאינו עומד לבדו. והוראתו - לא רק בחיל ולא רק בכח, כי אם גם ברוחי אמר ד'.

זו היא תמצית תשובתו של הר"י בן-נון ונפרטה כעת: מראש ימות עולם, תקופה זו של סוף חודש כסלו, היא תקופה של צמצום האור. בלוח החמה - היום מתקצר עד למינימום, הלילה מתארך עד למקסימום, ויום התקופה (21 בדצמבר לפי מניינם) חל תמיד בסמוך ובקרבה לחנוכה, בדיוק כשם שיום התקופה השווה (יום ולילה שווים) חל תמיד בסמוך לפסח ולסוכות.

(על זה ציוותה התורה "שמור את חדש האביב ועשית פסח לה' אלהיך", ועל זה מבוסס סוד העיבור). לזה יש לצרף את לוח הלבנה הקבוע, שבו מצטמצם האור עד להיעלמו בכל סוף חודש. לפיכך השבוע האחרון של חודש כסלו הוא צירוף חריף של צמצום האור, דהיינו השפל של אור החמה בימים הקצרים ביותר בחצי הכדור הצפוני (שבו ארץ ישראל, כמובן), יחד עם היעלמותו (הרגילה) של אור הלבנה בכל סוף חודש, וביחד זהו שבוע של עומק השפל באור הטבעי שבעולם.

שפל עמוק זה באור הטבעי דורש כמובן העלאת אור בידו אדם, ולו במובן הפשוט של הצורך להאיר את הלילות החשוכים הארוכים.

צורך זה נכון בכל חודשי החורף, אך בשבוע האחרון של כסלו עולה דרישה זו במובנה המעשי והסמלי, בגלל מפגש שפל האור של הימים הקצרים על פי עונת החמה, עם האפלה של סוף החודש באור הלבנה.

גם עובדי אלילים ידעו דבר פשוט זה, וחגגו חג טבעי-קוסמי של אור ואש בעונה זו.

בלשון התלמוד הבבלי :

22. עבודה-זרה ח ע"א

ואלו אידיהן של עובדי כוכבים: קלנדא וסטרנורא... אמר רב חנן בר רבא: קלנדא: ח' ימים אחר תקופה; סטרנורא: ח' ימים לפני תקופה... תנו רבנן: לפי שראה אדם הראשון יום שמתמעט והולך, אמר: אוי לי, שמא בשביל שסרחתי, עולם חשוך בעדי וחוזר לתוהו ובוהו, וזו היא מיתה שנקנסה עלי מן השמים -עמד וישב ח' ימים בתענית ובתפילה. כיוון שראה תקופת טבת, וראה יום שמאריך והולך, אמר: מנהגו של עולם הוא! הלך ועשה ח' ימים טובים. לשנה האחרת עשאן לאלו ולאלו ימים טובים.

הוא [אדם הראשון] קבעם לשם שמים, והם קבעום לשם עבודת כוכבים.

כלומר התלמוד הבבלי מודע היטב לדמיון ולקרבה בין חגים יהודיים וחגים אליליים.

אולם ההסבר שלו הפוך מזה שמקובל בין חוקרים בהתפתחות הדתות.

לא חג מונותאיסטי שהתפתח מחג פגני!

החג מראשיתו היה חג קוסמי אוניברסלי, נקי מעבודת אלילים - חג אדם הראשון, אשר "קבעם לשם שמים".

רק אחר - כך, עם הסטגנציה הפוליטיאסטית, הוא הפך לחג אלילי (ראה רמב"ם פ"א מהלכות עבודת כוכבים).

התלמוד מייחס לאדם הראשון חוסר ידיעה אסטרונומי, אבל עומק דתי-שכלי מרשים ביותר.

תחילה הוא רואה את קיצור היממה משלב הבריאה (שחל בתשרי, בעונה שבה יום ולילה שווים), ועד לימים הקצרים ביותר, ומפרש זאת כעונש ישיר על סרחונו, בתור סוג של מוות בייסורים שנגזר עליו.

ב. זכר לשמונת ימי חג הסוכות שלא יכלו לחוג כהלכתו בעת שלטון המתיוונים .

21. מקבים ב', י

(ח) ומאת ה' הייתה זאת לחטא את הבית בעצם היום הוא אשר טימאו אתו הגויים, והוא יום העשרים וחמשה לירח כסלו. (ט) ויחוגו חג לה' שמונת ימים כימי חג הסוכות, ויזכרו את הימים מקדם בחגגם את חג הסוכות בהרים ובמערות, ויתעו בשימון כבהמות שדה. (י) ויקחו ערבי נחל וכפות תמרים וישירו שיר שבח והודיה לה', אשר נתן להם עוז ותשועה לטהר את בית מקדשו. (יא) ויעבירו קול בכל ערי יהודה לחוג את החג הזה מדי שנה בשנה.

ואם כן, חזרה שאלה למקומה, מדוע ראתה הגמרא להדגיש לקורא דוקא את נס פך השמן?

שאלת הגמרא "מאי חנוכה" היא מדוע נו הוא עיקר מצות החנוכה

הרב יעקב מדן מביא בשם אביו את ההסבר ששאלת הגמרא ותשובתה קשורות לדיון ההלכתי בסוגיה בשבת - על דיני פתילות ושמינים שנזכרו שם.

על כך שואלת הגמרא - מה טיבה של מצוות הדלקת נרות בחנוכה. ועונה הגמרא בנס פך השמן.

שהרי כל ההסברים בספרי החשמונאים ובספרים שאחריהם - מבארים את טיבם של ההלל וההודאה וכן את אורכו של החג - שמונה ימים.

אך אין במקורות העתיקים שום ביאור מניח את הדעת לשאלה מדוע נקבעה מצוות החג דווקא במנורה.

שהרי עיקרו של החג (עפ"י ספרי החשמונאים) היה דווקא חנוכת המזבח.

וכאן, בעת הדיון על הפתילות והשמינים - מגלה הגמרא את המסורת על נס פך השמן כנימוק להדלקה.

תשובתו של הר"י בן-נון הקושרת את חג החנוכה החשמונאי עם חג השמן החקלאי

הר"י בן נון (יום ייסוד היכל ד', מגדים יב), מדגיש (וכבר קדמוהו בכך כמה חוקרים), שלאחר החורבן והגלות קהה טעמם של הניצחון ומלחמת החירות, שהרי לא נותר מהם הרבה. לכן שאלה הגמרא, מה טיבו של חנוכה בימי הגלות?

ותשובתו המקורית של הר"י בן נון, שחז"ל השיבו לחג החנוכה את צביונו הקודם מן התקופה שלפני החשמונאים - חג חקלאי הקשור למסיק הזיתים (סוף מרחשוון) ודריכת השמן (כסלו) והבאתם לבית המקדש במצוות הביכורים (שזמנם ע"פ המשנה עד לחנוכה, ומן הרמב"ם, ביכורים ב', ו משמע שזה זמנם מדאורייתא, וחנוכה הוא סיום העונה השנתית של פירות האילן),

וכהמשך לשמונת ימי חג האור שיסודו מאדם הראשון, ושהגמרא (עבודה זרה ח. ט) טורחת לציין אותו.

את עיקרו של החג רואה הר"י בן נון במיזוג בין שמחת השגרה החקלאית לשמחת נס הניצחון ההסטורי החד פעמי, ושניהם כאחד באו לידי ביטוי בנס פך השמן.

הטבע של ארץ ישראל - סיום עונת השמן (וסופו של לוח הביכורים) בשבוע האחרון של חודש כסלו - הביאו לכך שחגיגת הביכורים בשמן הזית הצטרפה לצורך הטבעי, שכבר היה ידוע לכול, להאיר לעולם בתקופת אפלתו.

כך הופיע האור של שמן הזית הטהור, מתנובת הארץ כביכורים למקדש, במקום "אור ואש" האלילי הטמא והחליף אותו, כדי להאיר לעולם בטהרה, מקדושת הארץ והמקדש!

אנו מקבלים כאן הקבלה מפתיעה ומעוררת מחשבות: המקדש שנבנה כמקדש לה' נתחלל על ידי עובדי האלילים וטוהר מחדש על ידי החשמונאים.

אף החג ניתן מראש ימות עולם כחג קוסמי אוניברסלי – נתחלל והפך לחג אלילי וטוהר מחדש על ידי החשמונאים.

כלומר, יסודו הראשון של מועד החנוכה הוא סוף אסיף השמן, אשר מקביל באמת לסוכות - הוא סוף האסיף בגורן וביקב.

דבר זה מתבטא בדברי המשנה במסכת ביכורים (א' ו') שראינו לעיל: "מעצרת ועד החג מביא וקורא. מהחג ועד חנוכה - מביא ואינו קורא. ר"י בן בתירא אומר: מביא וקורא".

לדעת הרב יואל בן-נון, משנה זו איננה ספח כלשהו שנסמך לחג החנוכה, חג המכבים, אלא להיפך: היא עיקרו הראשון והקדום מן התורה של חג זה, במובן של סוף עונת הביכורים, עם גמר הבאת השמן של אותה שנה.

כראיה לכך מביא הרב יואל בן-נון את ההזכרות בספרי החשמונאים והרמזים שבספרות חז"ל, אשר קושרים את חנוכה וסוכות (ראה שבת כא ע"ב, לעניין נרות חנוכה כנגד פרי החג) ומעמידים את חנוכה כמין 'סוכות שני' בחודש התשיעי, מבוססים כולם על ההקבלה הזאת, החרוטה בלוח השנה החקלאית של ארץ ישראל.

בימי חגי זכריה, בשתיים לדריוש, בעקבות הוצאת הקשה שפגעה ביבול כולו, ובעקבות הנבואה בסוף החודש התשיעי הקשורה בזית ובשמן, נקבע יום ייסוד היכל ה', חידוש הבנייה בפועל, בעשרים וחמישה לחודש כסלו, יחד עם ימי השמחה על הבאת השמן הטהור בסוף עונת הביכורים, כאור לישראל ולעולם. בשנת 145 למנין היוונים קבעו מנלאוס ואנשיו, וכן הגויים ששהו בירושלים ושלטו בה, את ייסוד ההיכל מחדש - לפי טעמים - כמקדש אשר ישלב את אמונתם "הישראלית" באמונתם "הבינלאומית-ההלניסטית", ולפיכך הציבו את פסל השיקוץ, ובחרו את יום 25 בכסלו כיום החילול. בכך נעשה ניסיון מכוון לפגוע בקהל הנאמנים לתורה, גם על ידי בחירת היום.

שלוש שנים לאחר מכן, כיוונו יהודה ואחיו את חנוכת המזבח והמקדש כולו ליום בו חוללו, כלומר ליום השמן. את "חג הסוכות" חגגו בחודש התשיעי בענפי תמרם וכד', שמונה ימים, בשמחה וגיל. (חשמונאים ב' י'). **מקור 21:**

(ח) ומאת ה' הייתה זאת לחטא את הבית בעצם היום ההוא אשר טימאו אותו הגויים, והוא יום העשרים וחמשה לירח כסלו. (ט) ויחוגו חג לה' שמונת ימים כימי חג הסוכות, ויזכרו את הימים מקדם בחגגם את חג הסוכות בהרים ובמערות, ויתעו בשימון כבהמות שדה. (י) ויקחו ערבי נחל וכפות תמרם וישירו שיר שבח והודיה לה', אשר נתן להם

אולם מרגע שהוא מגלה כי היום חוזר ומתארך, אין הוא מתגאה. הוא איננו חושב, שה' קיבל את תפילתו, אלא מבין שהתארכות היממה פירושה אחד: יש חוקיות בבריאה, ואדם הראשון מגלה מתוך התבוננותו בבריאה, את החוק המחזורי, שלפיו היא פועלת: "מנהגו של עולם הוא", - 'הכוכבים במסילותם'. נוהגים לפי החוק'.

אם עולם נוהג כמנהגו, הוא לא יושפע מתפילות ותעניות, וגם לא מסרחונו של האדם. לכאורה, קצרה הדרך מכאן לכפירה בעיקר.

אבל אדם הראשון שאיננו כופר, חוגג שמונה ימים טובים, 'לשם שמים'.

כאן המקום להשוות את הסיפור במסכת עבודה זרה, לביאור המפורסם במסכת שבת על נס חנוכה, ועל קביעת החג.

הביטוי שמונה ימים טובים של האדם הראשון, ודווקא בעונת שפל האור של הימים הקצרים ביותר, מרמז כמובן לחנוכה, מבלי להזכיר את השם 'חנוכה', שכמובן, לא היה קיים אצל אדם הראשון.

אבל, יש לציין גם את ההבדל. אצל 'אדם הראשון' יש פעמים 8 ימים, של תענית ותפילה ושל יום טוב, שהפכו לשני חגים של 8 ימים – האחד בסוף הזמן של קיצור היום והארכת הלילה, והאחד מיד אחריו, בראשית ההתארכות. ואילו חג החנוכה – אחד הוא, בסוף הזמן החשוך ובשיאו, בשבוע האחרון של כסלו.

כך אפשר גם להבין באור חדש את מחלוקתם של בית שמאי ובית הלל, אם מדליקים נרות חנוכה בדרך של 'פוחת והולך' (כמו 'יום שמתמעט והולך'), או בדרך של 'מוסיף והולך' (כמו 'יום שמאריך והולך').

הביטוי המובהק ביותר, שקושר את הסיפור על החג של אדם הראשון לחנוכה, הוא: "לשנה האחרת עשאו לאו ולא ימים טובים", יחד עם "קבעם לשם שמים" – במסכת שבת נאמר: "לשנה האחרת קבעום ימים טובים בהלל והודאה".

ביטויים אלה מכריעים לדעת הרב יואל בן-נון את הכף לקשר בין הסוגיות, ולכוונה הברורה של הסוגיה בעבודה זרה, להסביר – בצורה מיוחדת - את חנוכה, כחג קוסמי-בראשיתי, של 'אדם הראשון', חג של אור, בעונת החושך ושפל האור.

עובדי הכוכבים והמזלות, הם שחיללו חג זה, והפכו אותו לחג פגני-אלילי, באותה התקופה.

[אפשר אולי לאמר שהעולם הנוצרי העתיק מ'אידיהן של עובדי כוכבים' שבעולם הרומי, ושמר על עשרים וחמשה בחודש (תחילת השבוע האחרון בחודש הלבנה המלא), ואפילו העביר אותו ללוח החמה שלו, למרות אובדן המשמעות המקורית הכרוך בכך. אולם חג טבעי-קוסמי מועד ועלול להתפשט כחג אלילי-פגני, וכך אכן קרה.]

כאן מצטרף היסוד החקלאי, הארץ ישראלי, לטהר את החג הקוסמי, שהפך לחג אלילי.

בכך מתאים חנוכה למועדי התורה הקושרים את יציאת מצרים באביב השעורה, את קציר החיטים במתן תורה (במרומו - דרך החודש השלישי - שמות יט), ואת אסיף גורן ויקב בסוכת המדבר. אלא שהמאורע של חנוכה הוא מימי בית שני ועל כן איננו חג גמור של תורה. כמו שראינו בדברי השפת אמת שהבאנו לעיל.

ומסביר הרב יואל בן-נון, לאחר החורבן, כשלא נותר עוד כל זכר להישגיהם הישירים של החשמונאים, אי אפשר היה לבטל את חג החנוכה בשל אופיו המיוחד. לכן מדגישה הגמרא את מצוות ההדלקה ואת נס פך השמן כעיקרו של החג.

שאלת הגמרא (שבת כא ע"ב) מאי חנוכה... מכוונת לאמיתה, לכך שחנוכה שלאחר החורבן אינה עוד מבושמת בטעם הניצחון החשמונאי, והמשך קיומה כחג קשור בעיקר בשמן ובהדלקה.

לכן ספר חשמונאים א שכתב עוד בימי מלכות חשמונאי, מתעלם מעניין השמן ומתרכז, באופן טבעי, בניצחון החשמונאי. לעומתו, מקורות חז"ל משקפים את האופי הכפול, הדתי-חקלאי וההיסטורי-לאומי, ובכך קבעו חג לדורות.

היסוד של אסיף השמן קבע את אופי החג כחג האורות והדלקת השמן, ובכך קיבע ושימר את הזיכרון הלאומי של מלחמת החשמונאים, אף ימים רבים לאחר שהמאורע ההיסטורי נשחק ונחרב. בכך נמנע ביטול החג, והובטח כי נחוג את החג לדורי דורות, ממש כפי שאנו ממשיכים וחוגגים את יציאת מצרים בכל הגלויות.

עוז ותשועה לטהר את בית מקדשו. (יא) ויעבירו קול בכל ערי יהודה לחוג את החג הזה מדי שנה בשנה.

בכך קבעו לדורות הקבלה בין חנוכת המקדש בימי שלמה בחג הסוכות (מל"א ח, טה), וחנוכתו בכסלו בימי החשמונאים.

"לשנה אחרת" קבעום ימים טובים בהלל ובהודאה, אך שמרו על הדלקת נרות בשמן, ועל שמונה ימים כהקבלת סוכות לחנוכה, ואף ציינו הקבלה זו באיגרות שהפיצו לכל ישראל ואף ליהודים שבמצרים:

23. חשמונאים ב א כ"א-כ"ב

(כא) ועתה כי יש את נפשנו לחוג את יום חנוכת המזבח בעשרים וחמש לחודש כסלו. לא חדלנו מהודיע אתכם לחוג אותו עמנו. (כב) וחגותם אותו כימי חג הסוכות, וכיום אשר מצא בו נחמיה את אש הקודש בשובו לבנות את המקדש ואת המזבח, ויקרב עליו עולות וזבחים לאלוהים.

כמעט כל הפרשנויות הרווחות בספרות חז"ל לשמונת ימי החנוכה קשורות בשמן ובהדלקה, כל אלה יסודם במסורות ובדרשות קדומות שקשרו את עניין החג ליסודו - לשמן ולהדלקה.

רק בפרק זה של השנה, יכול היה הנס להתרחש בשמן זית ובמנורה, וכל המעשים המסופרים יכלו לקרות רק בעונה זו.

כלומר, גם אחרי שנקבע חג החנוכה כחג בעל אופי היסטורי בולט, עדיין המשיכו לקשור אותו בשמן הזית ואורות ההדלקה, ולא רק במאורע החשמונאי - האחרון בשרשרת המאורעות.

כך התקבל "חג מדברי סופרים" (רמב"ם הל' מגילה ג, ג) שקרוב ודומה מאוד לשלושת הרגלים שבתורה.

יסודו ב"מועד" דתי-חקלאי, סוף אסיף השמן, שאיננו יום טוב מעיקרו. אליו נתחבר ייסוד הבית השני, ואחר כך חנוכת חשמונאי כמאורע היסטורי לאומי.